

01

PREU EXEMPLAR 7 €

CONVERSA

Joan Fontfreda

VA CREAR A TORTELLÀ LA
POPULAR 'CHIRUCA' AMB
LA SEVA MARE I EL SEU
GERMÀ LLUÍS

RETRAT DE FAMÍLIA

Can Gustí de Riu

VIURE DEL BESTIAR
DE MUNTANYA AL PEU
DEL BASSEGODA

PERFILS

Francesc Cros

EL NOI MURTRA DE SANT
FELIU DE PALLEROLS.
MOLTES FEINES
I MOLTS OFICIS

Esteve Tarradas

EMPRESARI BANYOLÍ
JUBILAT, ESTÀ
COMPLETANT L'ARBRE
GENEALÒGIC DE LA
SEVA FAMÍLIA

Mossèn Lluís

Suriñach

EL RECTOR DE
LLANARS, DE 98
ANYS, UNA PART DEL
PAISATGE DE LA VALL
DE CAMPRODÒN

UNA MIRADA EN
EL PAISATGE

**El castell
d'Hostoles, feudal
i remença**

A PEU

**Una volta pel Pla
de Martís**

**El puig dels
Saiols, entre
la Garrotxa i el
Ripollès**

les garrotxes

www.garrotxes.cat

DOSSIER

OFICIS

34 planes dedicades
a feines que havien
estat molt comunes
i que s'estan perdent
o que ja han desaparegut:
traginer, miner, sastre,
carboner, parracaire,
enforcadora d'allis
o culleraire

D?

D = SOSTENIBILITAT

En cinc anys, la Diputació de Girona ha triplicat el pressupost dedicat a **Medi Ambient i Territori**. El 2007 va gestionar més de

7 milions d'euros

destinats als municipis de les comarques girones per a **prevenció d'incendis i gestió forestal sostenible**, a l'impuls **d'espais naturals**, al vessant gironí del **Parc Natural del Montseny**, a més de 350 activitats **d'educació ambiental**, a ajuts per al **foment de la connectivitat ecològica i social**, a la **minimització de l'impacte ambiental de les infraestructures**, a la confecció de **mapes urbans** i a compromisos i ajuts per a l'aplicació d'**Agendes 21 Locals** a tots els municipis.

Diputació de Girona

221 MUNICIPIS

EDITA >

Editorial Gavarres, SL
Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
revista@garrotxes.cat
www.garrotxes.cat

SUBSCRIPCIONS I PUBLICITAT >

Telèfon 972 46 29 29
comercial@garrotxes.cat

DIRECTOR EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@garrotxes.cat

DIRECTOR >

Ramon Estéban
ramon@garrotxes.cat

COL·LABORADORS >

Joan Anton Abellán
Joaquim Agustí
Fidel Balés
Emili Bassols
Anna Bonfill
Miquel Campos
Marta Carbonés
Esther Carreras
Jordi Casas
Pere Castanyer
Salvador Comalat
Ernest Costa
Florenci Crivillé
Joan Domènech i Moner
Eloi Domínguez
Pere Duran
Carles Feo
Josep García
Josep Genóher
Josep Grabuleda
Josep Hereu
Joan Juanola
Josep M. Massip
Antoni Mayans
Joaquim Monturiol
Anna Noguer
Joan Oller
Rosa Pagès
Guerau Palmada
Joan Pastoret
Miquel Peral
Xavier Puigvert
Jordi Pujiula
Clàudia Pujol
Emili Ramiro
Joaquim Roca
Miquel Rustullet
Ester Sala
Joan Sala
J. N. Santaaulàlia
Tura Soler
Joan Surroca
Joel Tallant
Joaquim Tremoleda
Josep Valls
Josep Vilà
Xavier Xargay

EDICIÓ DE TEXTOS >

Pitu Basart
Xavier Cortadellas
Carme Xifra

DISSENY I MAQUETACIÓ >

AMDG

IMPRESSIÓ >

Agpograf

DISTRIBUCIÓ >

GLV

DIPÒSIT LEGAL >

GI-381-2008

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

FOTO PORTADA
PERE DURAN

les garrotxes

4-5

PRESENTACIÓ UN MOSAIC DE MATISOS

6-7

PRIMERS RELLEUS VELS RECORDS

J. N. SANTAULÀLIA (TEXT) // ROSA PAGÈS (IL·LUSTRACIÓ)

9-13

ACTUALITAT

14-19

CONVERSA JOAN FONTFREDA

FIDEL BALÉS (TEXT) // PERE DURAN (FOTOGRAFIA)

20-25

RETRAT DE FAMÍLIA CAN GUSTÍ DE RIU

RAMON ESTÉBAN (TEXT) // JOAN OLLER I SALVADOR COMALAT (FOTOGRAFIA)

26-31

PERFILS

FRANCESC CROS / ESTEVE TARRADAS / MOSSÈN LLUÍS SURINACH

JOSEP VALLS, JOSEP MARIA MASSIP I MIQUEL PERALS (TEXT)
JOAN JUANOLA, PERE DURAN, JOSEP HEREU (FOTOGRAFIA)

33-66

DOSSIER OFICIS

RAMON ESTÉBAN (COORDINACIÓ)

69-91

PATRIMONI

ETNOLOGIA // ARQUITECTURA // ARQUEOLOGIA // HISTÒRIA // NISSAGUES // LLENGUA // MÚSICA POPULAR
AIGUA // FAUNA // FLORA // PLANTES I REMEIS

92-95

INDRET BEGET

JOAN DOMÈNECH I MONER (TEXT) // JOSEP HEREU (FOTOGRAFIA)

96-99

UNA MIRADA EN EL PAISATGE EL CASTELL D'HOSTOLES, FEUDAL I REMENÇA

JOSEP VALLS (TEXT) // ERNEST COSTA (FOTOGRAFIA)

100-103

A PEU UNA VOLTA PEL PLA DE MARTÍ / EL PUIG DELS SAIOLS

JOAN SURROCA (TEXT) // JOAQUIM AGUSTÍ (TEXT I FOTOGRAFIA)

104-105

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA LES FESTES MAJORS

JORDI PUJULA (TEXT) // ANNA BONFILL (RECERCA FOTOGRÀFICA)

CONVERSA AMB EN FONTFREDA DE LES XIRUQUES. *Tothom ha sentit a parlar i encara parla de les xiruques, un calçat que es va donar a conèixer als anys 40 del segle passat i que va mantenir aquella popularitat ben bé una trentena d'anys. Era tan popular, que va arribar a ser interclassista: un calçat que tothom duia posat, si no sempre, sí de tant en tant. Si fa no fa, tal com passa ara amb els pantalons texans. La marca Chiruca, de Tortellà, va donar nom a un tipus de calçat que fins i tot ha recollit la Gran Enciclopèdia Catalana: Xiruca. Els creadors van ser la família Fontfreda-Castanyer. D'aquells pioners només queda Joan Fontfreda.*

Fidel Balés > TEXT // **Pere Duran** > FOTOGRAFIA

Joan Fontfreda

—Com ens la descriuria, la xiruca?

—La xiruca era l'espardenya de treneta, però amb sola de goma, convertida en bota. Era una espardenya amb *bandeta* alta, feta de lona, amb sola interior de jute, que permetia que, un cop posada, el peu no tingués contacte amb la goma i d'altra banda permetia que la sola agafés la *motllura* dels peus, i amb serratge (un subproducte de la pell) a les punteres i als laterals per reforçar-la. Les xiruques van eliminar els esclops i les espardenyes que fabricàvem nosaltres. Tota ella era feta amb materials reciclats per poder fer-la més econòmica. Imagineu-vos, les soles de goma eren

fetes a base de neumàtics regenerats. Van tenir molt d'èxit i van arribar a totes les capes socials. Va ser un salt molt gros entre les espardenyes que tenia la gent i les xiruques. En vàrem arribar a fabricar quinze milions de parells des de l'any 1947, que va ser quan vàrem començar a fer-ne, fins al 1983, que vàrem plegar.

—Però en realitat van arribar a ser molt més que un calçat.

—Des del començament les xiruques van arrelar molt ràpidament i ja en el primer any de producció en vàrem fer trenta mil parells. El dia que en vàrem fer més en vàrem fabricar dos

mil set-cents parells. Tot primer, els principals destinataris de les xiruques van ser la gent de pagès. Eren unes botes còmodes i els anaven molt bé per evitar les humitats. Per això he dit abans que les xiruques van eliminar els esclops de fusta. També va ser la gent de pagès qui ens va ajudar a difondre-les arreu, fins i tot a l'estranger. Bé, com qui diu, quan encara a Barcelona no n'hi havia gaires, Perpinyà ja n'anava ple. Llavors totes les cases de la muntanya estaven habitades i la gent venia a Tortellà a proveir, els traguers baixaven el carbó i de passada s'emportaven xiruques i ens les 'exportaven' cap a França a

FIDEL BALÉS [Besalú, 1954. Periodista]

PERE DURAN [Banyoles, 1967. Fotògraf]

RETRAT DE FAMÍLIA CAN GUSTÍ DE RIU. *La família Callís-Juanola, els masovers d'aquesta popular casa de l'Alta Garrotxa, mantenen l'activitat ramadera i bona part de l'estil de vida que era comú a tota la comarca fins fa unes poques dècades. Són probablement els últims representants d'un món que es va extingint a poc a poc.*

Ramon Estéban > TEXT // Salvador Comalat i Joan Oller > FOTOGRAFIA

La vida tranquil·la a la vall de Riu

Al peu del puig de Bassegoda, el llegendarí cim on Marià Vayreda situa l'inici de *La Punyalada*, s'estén una vall d'una bellesa que deixa corprès el foraster quan hi arriba per primer cop. Si no fos perquè ara hi viu poca gent, l'actual vall de Riu –així s'anomena aquest racó privilegiat de l'antic municipi d'Oix, integrat a Montagut– tindria un aspecte similar al que van conèixer aquell escriptor del segle XIX i els personatges en què s'inspira la novel·la. Com la resta de l'Alta Garrotxa, el veïnat de Riu va estar força poblat fins a la primera meitat del segle passat. Aleshores es va produir un èxode massiu cap a la comoditat i els salaris de les fàbriques de Tortellà, Sant Joan les Fonts i Olot, o cap a les terres fèrtils de la

plana per fer-hi de pagès. Però hi va haver gent que va resistir a muntanya. A can Gustí (ca n'Agustí), una casa aixecada al fons de la vall, hi trobem una d'aquestes excepcions.

La família Callís-Juanola són els masovers d'aquesta finca, que deu el nom als seus propietaris, els Agustí d'Olot. Els Callís-Juanola hi van anar a parar a principis de la dècada dels anys 80 del segle passat, provinents de la Masó i de la Quera, dues cases de Tàlaixà separades entre elles per quinze minuts a peu. La Quera –ara en runes–, situada en el camí que va de Sant Aniol a Tàlaixà pel salt de la Núvia, és on a l'estiu del 1841 hi va fer estada la colla d'en Ramon Felip, el cèlebre carlí transformat en trabaire, quan es disposava a con-

querir el país per la seva causa. Però tenir aquest raconet a la història no va impedir que la Quera acabés com la majoria de les masies de la zona: «Van haver de marxar d'allà perquè la casa queia», recorda en Joan, el cap de la família. Quan en Joan diu que «queia» vol dir que, literalment, el sostre va baixar mentre dormien. La família de la que ara és la seva dona, la Dolors, va sortir de la Masó per raons similars. Els de la Quera van anar a can Gustí i els de la Masó, a la Plana, una casa de la mateixa finca, seguint així el periple per indrets de l'Alta Garrotxa que devien començar avantpassats seus. Els avis Callís, per exemple, havien nascut a la Vall del Bac, després es van mudar al Bosquet (precisament, de la finca de can

RAMON ESTÉBAN [Olot, 1961. Periodista]
SALVADOR COMALAT [Riudaura, 1956. Fotògraf]
JOAN OLLER [Olot, 1958. Periodista i fotògraf]

A dalt, la casa i el Bassegoda al fons. A sota, en Joan, en Llorenç, la Marta i la Dolors.

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA > LES FESTES MAJORS

M3

Els gegants i els cavallets, ballant al Firal de Sant Feliu de Pallerols

ANY: PRINCIPIS DEL SEGLE XX

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU D'IMATGES D'OLOT.

COL·LECCIÓ PLANAGUMÀ TAFONELL

M4

Els gegants, a la plaça de Baix de les Planes d'Hostoles. La Festa dels Vells o Homenatge a la Vellesa a les Planes d'Hostoles a la plaça de Baix, amb els gegants –Jordi i Núria– cremats durant la Guerra Civil. Al fons hi ha les autoritats locals, mossèn Costa, Pere Sacrest –propietari de la fàbrica Dusol– i el seu germà, amb el governador de Girona. El campanar de l'església també fou destruït durant la retirada republicana.

ANY: ANTERIOR A 1936

AUTOR: EMETERI VÉLEZ VALLS

PROCEDÈNCIA: FAMÍLIA EXPÓSITO AMAGAT
(LES PLANES D'HOSTOLES)

DOSSIER

OFICIS

RAMON ESTÉBAN > COORDINACIÓ

Quan no hi havia màquines [PÀG. 34]

RAMON ESTÉBAN [Olot, 1961. Periodista]

Feines per al record [PÀG. 36]

FLORENCI CRIVILLÉ [Seva, 1948. Conservador del Museu Etnogràfic de Ripoll]

La capital mundial dels sants [PÀG. 38]

CLÀUDIA PUJOL [Olot, 1976. Periodista]

La fusta a la Vall de Camprodon [PÀG. 42]

MIQUEL PERALS [Setcases, 1941. Enginyer de monts i economista]

Homes de fum a la Llémena [PÀG. 46]

EMILI RAMIRO [Girona, 1974. Paisatgista]

Els alls de can Patxet [PÀG. 48]

ANNA NOGUER [Porqueres, 1983. Periodista]

Els culleraires de Tortellà [PÀG. 50]

JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]

Pedra de la bona [PÀG. 52]

JORDI CASAS [Olot, 1966. Periodista]

Vides lligades al paper [PÀG. 54]

ESTHER CARRERAS [Sant Jaume de Llierca, 1964. Periodista]

Pastor per vocació i tradició [PÀG. 56]

TURA SOLER [Santa Pau, 1963. Periodista]

De quan el tall era un art [PÀG. 58]

FIDEL BALÉS [Besalú, 1954. Periodista]

Llum en la foscor de la mina [PÀG. 60]

JOEL TALLANT [Ripoll, 1974. Periodista]

En Siset, parracaire de Banyoles [PÀG. 62]

XAVIER XARGAY [Banyoles, 1962. Llicenciat en filologia i professor de secundària]

Josep Aulet, traginer de les Planes [PÀG. 63]

MARTA CARBONÉS [Cogolls, 1964. Llicenciada en filologia i professora de secundària]

La Francisqueta cosidora [PÀG. 64]

ANNA NOGUER [Porqueres, 1983. Periodista]

En Martí de les Arcades [PÀG. 65]

ERNEST COSTA [Bescanó, 1940. Fotògraf]

El flequer de ca la Nàsia [PÀG. 66]

JORDI CASAS

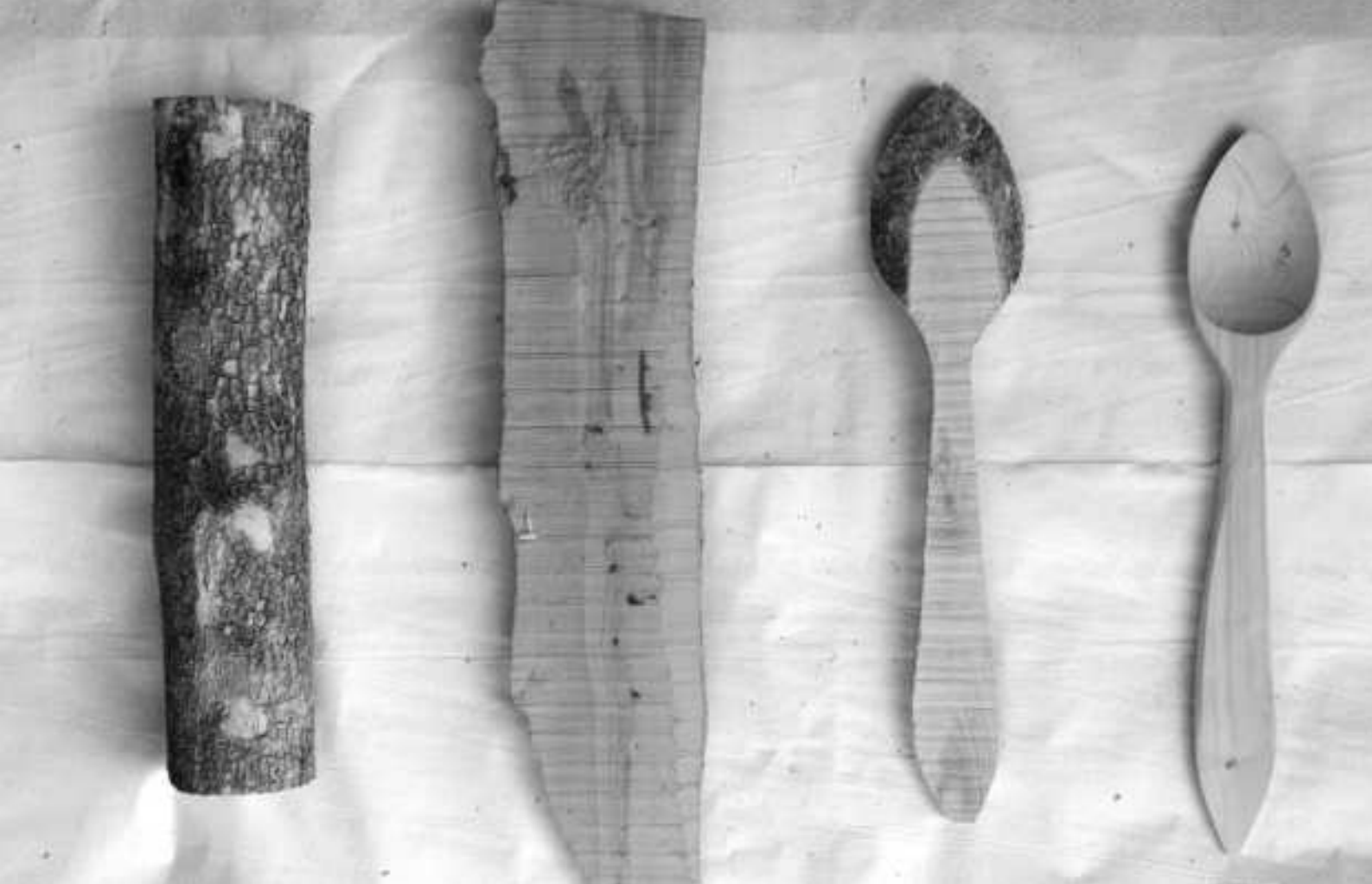
DOSSIER OFICIS

Quan no hi havia màquines

Ramon Estéban > TEXT

En Ramon Llongarriu –exquisit i prolífic cronista de la vida rural, especialment de l'Alta Garrotxa– em va recalcar, un cop que li vaig preguntar si sentia nostàlgia d'aquells temps en què es vivia a pagès i tot es feia amb les mans, en aparent harmonia amb la natura: «Ep, no m'interpretis malament: era una vida més tranquil·la, més assossegada, però les condicions eren terribles, ningú que hagi conegut aquelles èpoques les canviaria per les actuals!» He pensat en el comentari del malaguanyat Ramon tot contemplant la imatge del vell Queralpa i els seus bous, arrossegant per un camí nevad de Setcases, al peu del Gra de Fajol, un tronc enorme (la reproduïm a la plana 43). Bella estampa, per descomptat. Però, com ens faria notar en Llongarriu, els que ara treballen a bosc ajudats per maquinària dirien «pobre home!», en imaginar-se les energies i el temps gastats que suggereix l'escena. Certament, després de segles sense gairebé evolucionar, en les últimes dècades els ginyes cada cop més sofisticats han fet els oficis més fàcils, més suportables. Aquestes millores evidents, però, no han permès conservar l'atractiu –romàntic?– de les feines manuals; l'hem perdut en el camí cap a l'anomenat progrés.

En aquest dossier hem mirat de reflectir feines i gent supervivents dels temps en què les grans màquines i els automatismes estaven a l'abast de pocs i eren més indispensables que mai el talent, l'habilitat o l'esforç personal. A les pàgines següents fem un petit recorregut per vells oficis de la Vall de Camprodon, la Garrotxa, el Pla de l'Estany i la Vall del Llémena i escoltem què ens diuen dones i homes que n'han estat protagonistes. A cadascun dels articles, introduïts per un text d'en Florenci Crivillé, descobrim una relació pràcticament extingida de l'ésser humà amb la feina. Quan llegim el reportatge de l'Emili Ramiro ens sembla olorar el fum de les piles carboneres que feia en *Niceto* Padrosa a la Vall de Llémena, tan abundants arreu del país fins fa tot just unes dècades; hem conegut, de la mà de l'Anna Noguer, la Clara que s'ha passat la vida enforcant alls a Mata i la Francisqueta de Corts, cosidora; en Josep Vilar ens ofereix una explicació de perquè els habitants de Tortellà s'han fet famosos arran de l'elaboració de culleres de fusta i ens en presenta uns quants exemples; en Jordi Casas ha parlat amb els únics picapedrers de basalt que hi ha la península, els Ortiz de Castellfollit de la Roca, que ja van per la tercera generació, i amb

el flequer de Llocalou que treballa amb mètodes tradicionals per assegurar la qualitat del producte; l'Esther Carreras ens descriu el lligam estretíssim que Sant Joan les Fonts manté amb la fabricació de paper, nascuda de l'aprofitament de la força del Fluvià; la Tura Soler ens presenta en Josep Canalias, un pastor de Santa Pau que ens sorprèn per la passió que sent per la seva feina; en Fidel Balés repassa amb en Joan Gratacós de Besalú la vida en aquells tallers de sastreria que eren tan habituals abans que el *prêt-à-porter* els condemnés a la desaparició; en un text d'en Joel Tallant coneixerem un dels últims miners d'Ogassa, en *Mariano* Anglada, un picador que sortosament guarda bons records de la dura feina a les galeries; la Marta Carbonés ens presenta en Josep Aulet, antic traginer de les Planes amb cara de murri que es coneix cada racó de la vall d'Hostoles i més enllà; coneixerem en Narcís Barti, en Siset, últim representant d'una nissaga

de parracaires de Banyoles, a través de la mirada d'en Xavier Xargay; en un text de l'Ernest Costa sabrem com ho feia en Martí Renart, de Lliurona, per arrencar l'escorxa de les aulines; ens submergim, guiats per la Clàudia Pujol, en la indústria dels sants d'Olot, un ram en què la tecnologia no ha aconseguit evitar del tot que continuï sent una tasca essencialment artesanal; i en Miquel Peral fa un repàs exhaustiu a l'aprofitament de la fusta a la Vall de Camprodon, on l'economia, gran i menuda, ha descansat sobre l'explotació dels boscos.

Tant de bo gaudiu tant d'aquestes pàgines com nosaltres durant les converses amb tota aquesta gent. Permeteu-me, finalment, que dediqui també aquestes ratlles a recordar l'esmentat Ramon Llongarriu. Si encara fos entre nosaltres, l'hauríem convidat a escriure a *Les Garrotxes* i, després de remugar una mica perquè tothom li encarregava escrits, ens hauria lliurat un article magnífic. ■

Del tronc a la cuina. Resum gràfic de
l'elaboració d'una cullera a Tortellà
FOTO: Pere Duran.

DOSSIER OFICIS

La fusta a la Vall de Camprodon

L'ECONOMIA I EL DESENVOLUPAMENT SOCIAL D'AQUEST TERRITORI NO S'ENTÉN SENSE TENIR EN COMPTE L'EXPLOTACIÓ DELS BOSCOS

Miquel Peral > TEXT // Josep Hereu > FOTOGRAFIA

En aquesta vall, parlar de la fusta és parlar d'un dels productes més utilitzats i que més usos ha tingut al llarg dels segles. Primerament, perquè ha estat un producte molt abundant (d'una superfície total d'unes 26.000 ha., 13.864 són ocupades per bosc; o sigui, aproximadament un 53,33 per cent del seu territori); i també perquè la gran varietat d'espècies ha fet possible trobar remei a moltíssimes de les necessitats quotidianes de la nostra gent.

És evident que, des dels primers nuclis de població estable, d'ençà del tercer mil·lenni abans de Crist –amb la vinguda des de l'Àsia Menor del que els historiadors han anomenat el 'poble pirinenc'–, el primer ús de la fusta d'aquesta contrada, com a pertot arreu, ha estat la llenya per fer foc. Aquest poble ja en coneixia l'existència, i el seu ús per a coure menjar. També l'utilitzava per fer eines per treballar la terra (precisament fou aquesta gent que ens portà la cultura del cultiu de la terra). Tot això ha perdurat fins als nostres temps. Encara fins als anys seixanta, la

majoria de gent de la vall de Camprodon necessitava la llenya per al foc, única font d'escalfament de les cases. La fusta era, amb diferència, la principal matèria primera de gairebé totes les eines i components, tant de treball com d'ús corrent en llurs feines.

Els pastors en feien collars per al bestiar, bastons i fins i tot pipes. N'hi hagué un, en Quelot Ralic (es deia Miquel Blanc, i se'l coneixia també per en Cargol), de Tegurà, que es va fer un dentat de boix. Molts d'ells, fumadors de pipa, es feien les seves, de pipes, utilitzant la fusta de boix. Imitaven cares de persona, de vaca..., eren precioses. En Francesc Molas i Barceló, de can Tonicus, de Setcases, que de jove fou pastor i, més tard, pagès i ramader, ens explica com feien el collar de les ovelles i de les vaques i eugues: «Agafàvem fusta de freixe o de pi, la políem amb un aixol, fins que era ben prima. Llavors l'anàvem doblegant a poc a poc. Quan teníem

els dos caps units, ho estacàvem i ho deixàvem assecar. Així feiem els collars d'ovelles, d'eugues i vaques. Fins i tot havíem fet collars per a gossos. També feiem les cledes per tancar el ramat. Hi havia diferents estils, i cadascun d'ells era com un senyal d'identitat de cada poble: aquí, a Setcases, les travesses verticals es foradaven i, pels forats, rodons, s'hi feien passar les horitzontals; les feien els mateixos pastors. En canvi, a Vilallonga, els pastors les encarregaven a carreters, i les verticals també es foradaven, però els forats eren rectangulars. S'hi feien passar les barres horitzontals, també de perfil rectangular. Veient una cleda, un ja sabia d'on era el ramat.»

Eines del camp. Totes les eines de la pagesia eren de fusta, amb complements de ferro: les llaures, les carretes, els mànecs, etc. La llaura plana, que havia estat introduïda pels celtes d'ençà del segle VIII abans de Crist, s'utilitzà fins als anys seixanta, fonamentalment en camps de difícil accés. Tota ella era de fusta, excepte la

El vell Rufi, Quel Pagès i Pujol, de Setcases, fent cledes per al ramat. Any 1954 // PROCEDÈNCIA: Arxiu Miquel Peral.

rella, o *reia*, punta que penetrava dins la terra, i les orelles laterals, encarregades de tombar la terra, que eren de ferro. La llaura giratòria, molt més moderna, ja era de metall.

També es feien de fusta els raspalls de l'herba. Fins i tot les pues eren de fusta. Els mànecs de totes les eines eren de fusta, així com també els de les dalles, molts d'ells verdaderes obres d'art. Així ens ho explica en Joan de can Xambra (Joan Moret i Juncà), de Tregurà: «Els pagesos ho havíem de saber fer tot. Tots els estris de fusta eren de consum diari: els mànecs es trencaven, i els necessitàvem tot seguit. Els de les dalles, més complicats que d'altres, es trencaven molt sovint, i havíem de continuar dallant. Tots els pagesos érem petits fusters i teníem molts dels estris propis d'aquests: aixols, enformadors (*transformadors*), garlopes, raspes... Les carretes ja eren una altra cosa. Les feien els fusters, i les rodes, els carreters, que en aquesta vall n'hi havia dos o tres: en Feliu, a Vilallonga; en Pujol, a Llanars; en Carrera i en Patllari d'Esquerdenya, a Camprodon, i el Carret i el Ferro, a Molló. Els costers de les carretes, normalment eren de freixe, així com també el tirant i el torn del fre. La resta es feia de pi i de vegades també de freixe. La clàvia de la carreta i el jou de les vaques eren de freixe. També hem de citar les banastes o *ganastes*, especialment importants per la pagesia d'aquest cap de muntanya. Posades al cim d'una euga o d'un matxo, servien per transportar els fems als camps. Estaven constituïdes per dos

El vell Queralpa, de Setcases, arrossegant un pi amb el parell de vaques prop de la Farga. Al fons el Gra de Fajol. Any 1958 // FOTO: Moncanut. PROCEDÈNCIA: Arxiu Miquel Peral.

DOSSIER OFICIS

Homes de fum a la Llémèna

EN 'NICETO' PADROSA DE SANT GREGORI, PERTANY A L'ÚLTIMA GENERACIÓ DELS QUE ES PASSAVEN LA VIDA AL BOSC PER FER CARBÓ

Emili Ramiro > TEXT I FOTOGRAFIA

En *Niceto* Padrosa va treballar de carboner al bosc des de molt jove fins fa quasi quaranta anys, quan arribà el declivi del carbó a causa dels avenços tecnològics que n'encariren la producció, tot i ser un combustible de gran qualitat. Aquells homes que mantenien i cuidaven el bosc amb respecte i coneixença es veieren obligats a baixar als pobles a buscar feina, i els boscos que abandonaren van deixar de ser explotats amb aquella intel·ligència natural avui gairebé extingida. En *Niceto* ara té 81 anys i està fotut de les cames a causa de la duresa d'aquells dies:

«Marxava de casa cap a les 9 de la nit acompanyat per la meua dona,

l'Emília Roca; ni una bilorda, molt neta, molt forta..., ara està buscant herbes que encara va a vendre els dissabtes a la plaça del Lleó de Girona. L'Emília m'ajudava a portar tot el necessari per passar el temps que fos al bosc, de vegades mesades; portàvem pa, trumfes, arròs, cansalada, oli, una garrafa de vi... en total uns 20 quilos que carregàvem en bici fins a can Perot i després a peu fins a Granollers de Rocacorba. Quan arribàvem ja era clar..., aleshores la dona se'n tornava.»

Una feina d'hivern. En *Niceto* anava a treballar als boscos de Sant Grau, Mieres o Granollers de Rocacorba.

Quan hi arribava es trobava amb la colla, un grup de tres companys carboners. La feina es feia bàsicament a l'hivern, perquè en aquest període les feines agrícoles entraven en recés. El fet de viure al bosc durant els mesos més freds, en una època en la qual plovia molt més sovint que ara, feia més dura l'activitat, tot i que els que tenien més experiència feien carboneres durant tot l'any, però aquest no era el cas d'en *Niceto*, que tenia dona i durant els estius anava a segar el blat.

Cap a la tardor, l'home de fum procedia a talar el bosc. Sabia perfectament quines espècies arbòries havia d'utilitzar: aquelles de fustes dures i amb menys aigua. Cuidava el bosc controlant la tala, marcant els peus que podien ser tallats, salvant els individus joves deixant una pela de soca al costat com a senyal.

A l'hivern, carregava piles de llenya a l'esquena que portava cap a la plaça carbonera, un cop i altre. Sobre la llenya col·locava l'emballum, branques d'alzina planxades, perquè en cobrir la carbonera de terra, aquesta no s'escolés. A continuació, encenia la pila des de la

En *Niceto* mostra com duia les piles de llenya a l'esquena, mentre en Florenci Teixidor i el seu nét, en Guillem, l'ajuden a carregar-la.

→ El testimoni d'en Lluís Ribas

xemeneia i obria els forats pels quals havia de sortir el fum, per decantar el foc. Aquest s'anava alimentant amb la bitllada, troncs d'alzina tallats que el carboner ficava a la xemeneia per atiar el foc. Estava pendent nit i dia de la combustió de les carboneres; cada cuita requeria com a mínim una setmana, fins que pel color del fum sabia quan la llenya era ja cuita.

Després de comprovar la qualitat del carbó, el carregava a l'esquena amb el sarrió, seixanta-set quilos de pes —ni un menys—; en deien càrrega de burro, requeria força. En altres indrets haurien estat els matxos els que haguessin traginat la càrrega, però en Niceto només té dues cames, no pas quatre com els matxos, per això es queixa que no l'aguanten, tot i l'esforç que ha fet per mostrar-nos com carregava la llenya.

Treballar i viure a bosc. L'ofici de carboner s'emmarcava al bosc i, per tant, obligava a viure en unes condicions absolutament naturals, i feia que se n'adquirís un gran coneixement, del bosc. Sempre hi havia feina i si no la inventava: extreure l'escorça de les alzines, tallar roures, arrancar rabasses de bruc per fer pipes..., el carboner sabia com ningú tot el que se'n podia aprofitar. En *Niceto*, que segons ell parla llemenenc, diu que coneix «quantas criatures van a bosc i quines són.»

Era una vida molt dura en una època de misèria. Recorda que menjava les quatre mongetes i les quatre patates que entre la colla es canviaven. Dormia a la barraca, havien arribat a ser 23 persones, i això

Amb l'objectiu de recordar i fer conèixer aquest ofici i tècnica tradicional, en Niceto, juntament amb en Lluís Ribas, en pau descansi, i en Florenci Teixidor, van col·laborar fa 14 anys amb l'Ateneu de la Vall de Llèmena, en una iniciativa portada a terme a Sant Gregori. A més de tornar a fer carbó amb una finalitat didàctica, entre d'altres activitats desenvolupades, cal destacar el Festival de la Carbonera, que es feia anualment a Cartellà, així com l'intercanvi que es portà a terme entre carboners de les Gavarres i de la Vall de Llèmena amb carboners de Suècia. Foren un viatge i una experiència inoblidables, segons explicava en Lluís Ribas a en Niceto, que no hi va anar per no deixar sola la seva dona.

Com el destí dels carboners, aquesta iniciativa també va trobar la seva fi a causa de la manca de gent jove que s'impliqués en la reconstrucció del procés d'elaboració del carbó, juntament amb l'envelliment dels seus precursors i.

que eren bastant petites. Quan es feia fosc anaven a dormir, ni cartes, ni dones... Durant la nit s'aixecava a les hores justes per controlar les piles, sense necessitat de despertador, tot per 50 pessetes al dia.

Era un ofici poc valorat econòmicament i amb aquell sou no hauria pogut estalviar mai per comprar un terreny, com sí que va poder fer després amb la feina de l'escorxador, quan el negoci del carbó va declinar; però tot i així diu amb nostàlgia: «Amb els avenços que hi ha avui, tornaria a treballar a

bosc... m'encanta el bosc, qui podrà aprendre tots aquests oficis...»

Passejant pels boscos de la Vall de Llèmena, encara avui podem trobar carboneres que representen l'única petjada visible de la saviesa natural d'uns homes, els carboners i picadors de bosc, que ja resta lluny en el temps, lluny dels nostres boscos i de la nostra societat tecnològica, una petjada que corre el perill d'extingir-se, sense la memòria d'aquells homes de fum, com el foc de les carboneres, com el fum que a poc a poc s'esvaeix i.

En Lluís Ribas i en Florenci Teixidor
recollint carbó, en el marc del Festival
de la Carbonera que es feia a Cartellà
FOTO: Arxiu Ateneu de la Vall de Llèmena.

DOSSIER OFICIS

Els alls de can Patxet

A MATA, AL COSTAT DEL PAS DEL TRAMVIA, TREBALLAVEN LA CLARA MATAMALA I LES ALTRES ENFORCADORES D'ALLS, MENTRE ELS HOMES ES DEDICAVEN A LA COMPRAVENDA

Anna Noguer > TEXT I FOTOGRAFIA

«I tant que n'havia enforcat, d'all! I no et pensis, en sabia!», recorda la Clara Matamala mentre prepara els estris que necessita per treballar. Una galleda amb un manat d'all, una cadira i unes quantes canyes de balca —un xic remullades la nit abans perquè siguin més fàcils de manejar—. «Ja de ben petita, quan tenia vuit o nou anys, la mare me n'ensenyava, i a mi m'agradava...»

A prop de fer 90 anys, la Clara desprèn una energia que molts voldríem tenir a la seva edat. Decidida, es posa la balca a la falda i comença a manejar-la fins que es converteix en un principi de trena on, a cada volta, va incrustant els alls, ben fermats. Les seves mans, marcades pel pas dels anys, s'habituen fàcilment al tacte dur i humit de la balca, treballant de forma àgil i precisa, com si no haguessin deixat mai de fer aquesta tasca.

Nascuda a can Ferre-rós de Mata, a l'edifici on actualment hi ha l'Ajuntament de Porqueres, la Clara va iniciar-se en l'ofici d'enfor-

cadora ja de ben petita. A les 4 o les 5, després d'anar a «estudi», dedicava una estona a ajudar la seva mare i altres dones del veïnat a enforcar. Després va treballar durant un temps a la fàbrica de les *Saques*, fins que es va casar amb en Miquel i es van aventurar en el negoci dels alls.

Renom a tot Catalunya. El Pla de l'Estany va ser, i potser encara és, terra d'all. El renom dels alls que es produïen a la comarca era conegut arreu de Catalunya. Cornellà del Terri i Banyoles eren nuclis importants de producció d'aquest tipus de cultiu, però a Porqueres també hi havia masos que s'hi dedicaven. Segons expliquen Josep Grabuleda i David Sala al seu llibre *Porqueres*, «tot va començar el 1883, quan Antoni Frigola de Mata, conegut amb el malnom de Batlle, de manera experimental va sembrar mitja vessana d'all morats i va

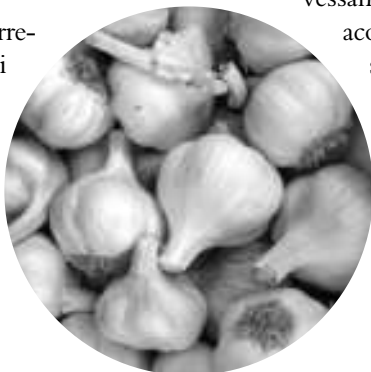
aconseguir vendre'ls a sis o vuit rals el forc al mercat de Figueres.

D'aquesta manera, va comprovar com el seu rendiment econòmic

era important i l'any següent va decidir sembrar-ne dues vessanes. Pocs anys després, la major part dels camps de Mata eren plens d'all.»

La Clara recorda el mas de can Congost, on el seu home, en Miquel, anava sovint a fer negocis amb els masovers per emportar-se un bon grapat d'all. «De vegades se n'anava quan tenia el dinar fet. 'Vaig a veure en Sidro de can Congost', em deia», recorda la Clara. El negoci dels alls es repartia d'aquesta manera, els homes a negociar, i les dones a enforcar. «Haviem arribat a ser cap a catorze dones fent els forcs». En aquella època encara no havien proliferat les fàbriques a la comarca, i moltes dones es guanyaven la vida fent d'enforcadores. «A Mata mateix, en un veral, hi havia 7 o 8 *allaires*, i tots tenien unes quantes dones que els feien els forcs», explica.

Un cop ha acabat el forc, una trena perfecta on floreixen set o vuit alls, la Clara m'explica que els que feien abans, per vendre, eren fins a deu vegades més grossos que el que acaba de fer. Podien arribar a contenir cap a 100 alls, i es col·locaven, un forc d'esquena a un altre, dins unes

Un piló de cabeces d'all.

FOTO: Pere Duran.

caixes semblants a un bagul. En un dia, cada enforcadora podia arribar a fer unes 15 trenes d'all, com a molt, ja que era una feina molt feixuga. Al principi, cada forc es venia a 10 cèntims, però a poc a poc van anar pujant de preu.

El negoci comença a rutllar. En Miquel venia d'una família *allaire*. Així, un cop casats, i després d'un curt viatge de noces a Barcelona, van continuar pel seu compte el negoci familiar dels alls. Van comprar una casa «atrotinada» ben a prop de la via del tren. «Aleshores no teníem ni un duro, acabava de passar la Guerra i s'havien *abalit* els diners...». Però a poc a poc les coses van anar rutllant, i ben aviat van poder anar comprant altres finques, més vessanes de terreny, i fins i tot van fer construir un magatzem per guardar els alls. Com que l'home de la Clara era de

can Patxet, la casa on vivien també es va acabar coneixent amb aquest motiu.

Al pati d'aquella casa, quan feia bo, o bé al porxo o a l'entrada, els dies que plovia, la Clara, les seves dues filles i les altres enforcadores havien passat hores i hores trenant la balca. Alguna vegada, recorda, «ens encarregaven una comanda d'un dia per l'altre, i aleshores ens quedàvem fins a les 10 o les 11 del vespre, aprofitant al màxim les hores de sol». I l'endemà, sant tornem-hi! Els alls se sembraven entre gener i febrer, i es recollien a l'estiu, entre els mesos de juliol i agost. Era a partir d'aquesta època que les enforcadores es posaven en marxa.

Quan el negoci va estar arriat, en Miquel havia d'anar sovint a Barcelona per trobar-se amb els negociants 'grossos'. Aquests eren els que encarregaven els forcs i els comercialitzaven. «El dimarts i el divendres era el dia que carrega-

ven els camions, i era normalment aquests dies que en Miquel anava cap a Barcelona, a cobrar», explica la Clara. «Amb l'auto fins a Girona i allà, un tren cap a Barcelona.»

Un cop els alls estaven enforcats, encaixats i carregats als camions, eren portats a Barcelona, des d'on s'exportaven, o bé al mercat espanyol o, una gran majoria, a Amèrica (Cuba, Puerto Rico o Brasil, entre d'altres). Els venuts a la comarca, en canvi, eren ben pocs. La Clara recorda que, al principi, quan el negoci arrencava, sí que en venien als mercats de les contrades, «en Miquel agafava el carretó i el burro, i cap a Girona!». Però quan les coses van començar a anar bé, es van dedicar exclusivament a enforcar per exportar.

Més de mig segle més tard, la Clara recorda totes aquestes vivències amb nostàlgia, asseguda amb un forc a les mans, al pati on havia compartit tantes i tantes jornades d'estiu amb les altres enforcadores.

La Clara Matamala,
fent un forc d'all.

DOSSIER OFICIS

Vides lligades al paper

ALLÒ QUE ELS GRECS VAN BATEJAR AMB EL NOM DE 'PAPYRUS' VA ÍNTIMAMENT LLIGAT AMB EL BATEC DE SANT JOAN LES FONTS, AMB EL SEU URBANISME I LA SEVA GENT

Esther Carreras > TEXT // Joaquim Roca > FOTOGRAFIA

El que avui és Sant Joan no s'entén sense conèixer l'evolució que hi ha tingut la fabricació de paper. Va haver-hi un temps en què el jornal dels obrers oscil·lava entre sis i vuit rals diaris, les dones cobraven deu pessetes al mes. A l'hora de menjar els mossos paperers tenien dret a tres talls de porc i a beure vi tres vegades; els aprenents, en canvi, a dos talls i a beure vi un cop. Això passava a mitjan segle XIX, quan la producció total de paper a Sant Joan les Fonts era de 1.000 quilos i donava feina a més de 250 persones. Avui, la indústria paperera en aquesta població garrotxina ocupa 350 persones i produeix cada any 145.000 tones.

L'origen de tot plegat cal anar a buscar-lo al riu Fluvià quan al segle

XVIII, es van unir sis molins a l'estructura medieval i camperola de la població, un nou recurs econòmic que marcaria el futur de Sant Joan.

Les característiques del riu, propici a la creació de rescloses, que permetien obtenir una força hidràulica molt regular; la gran abundor d'aigua clara—de primera necessitat en aquesta indústria—, i la proximitat a Olot, on hi havia moltes fàbriques de draps, van ser els tres elements clau per al naixement i l'expansió de la indústria a Sant Joan.

L'empresa Torrasapel, la Torras, com se la coneix popularment fora de Sant Joan —al poble l'anomenen l'Obra—, ha estat no només una de les pioneres en la fabricació de paper, sinó també la que ha acabat creant

un imperi. La companyia, amb nou fàbriques a l'Estat Espanyol i sis filials repartides als Estats Units, Mèxic, Alemanya, el Regne Unit, el Marroc i Itàlia, té el seu embrió en el molí Fondo de Sant Joan les Fonts.

Paper a Cuba i a Mèxic. L'empenta a la indústria paperera va ser gran a mitjan segle XVIII gràcies a un invent: la pila holandesa, que permetia produir grans quantitats de pasta en comparació amb la dels maços de fusta. Es fabricava a mà el paper d'estrassa i, sobretot, el de fumar, que gaudia de molt de prestigi. Entre altres destins anava a parar a Cuba i Mèxic.

El 1797, quan en Lluís Robert va inventar la màquina plana, es va viure una altra revolució en la fabricació de paper. Anys més tard aquesta màquina va arribar a Sant Joan, i els petits molins paperers del molí Fondo, can Bo i l'Obra, on encara es fabricava el paper a mà, van començar el camí que els duria a ser grans i importants fàbriques de paper continu.

Al llarg del segle XIX pagesos garrotxins van deixar els seus masos per guanyar-se el

En Lluís Comamala davant d'unes assecadores de paper que encara es conserven al molí Fondo.

La història del molí Fondo

El 31 de gener de 1723 el procurador general del regne va establir a favor de Jacint Germà d'Olot una porció de terreny i el dret a utilitzar les aigües del riu Fluvià per a la construcció d'un molí paperer. El van batejar amb el nom del molí Fondo. Seixanta anys més tard en Josep Alva va llogar-lo per fabricar-hi paper de la marca Alva. A mitjan del XIX el molí Fondo va tenir un nou propietari, en Pere Capdevila, que va modernitzar l'edifici. Les reformes van ser de tal envergadura que el molí Fondo va passar a anomenar-se La Reformada. S'hi fabricava paper de fumar fet de palla d'arròs.

L'entrada en funcionament de la primera màquina de paper continu al voltant del 1866 va fer possible augmentar la producció i pocs anys més tard ja s'hi fabricaven molts tipus diferents de paper, des del de fumar fins al d'imprimir de qualitat. Fins als anys vint l'empresa continuava a mans de la família Capdevila, però després va passar a ser propietat de l'empresa Torras, que va comprar-ne totes les accions. El potencial del salt d'aigua del Fluvià en aquest indret era tota una garantia. El molí Fondo també va patir les destrosses que va causar l'aiguat del 40, que es va endur les parets de l'edifici que donaven al riu i va fer malbé la resclosa.

La seva història es va acabar el 1967 quan Torras Hostench va decidir instal·lar-se en una zona molt pro-

pera però amb més perspectives de creixement i més ben comunicada, a la factoria T. En Lluís Comamala Parramont, de 66 anys, avui jubilat i extreballador de la Torras, recorda que en la dècada dels seixanta anava al molí a buscar restes de material emmagatzemat. Avui el seu estat és ruïnós, però la presència d'algunes assecadores de paper, una pila de pedres per moldre la pasta i les comportes que permetien l'entrada d'aigua al molí són el testimoni més revelador del seu passat. El seu futur és en mans de l'Ajuntament, que n'és el propietari des de fa pocs anys 📍

pa als molins paperers. La població va viure un dels seus primers grans creixements. A principis del XX la producció anual pujava a 2.200 quilos, amb un valor proper a les dues mil pessetes. Els fabricants santjoanencs no estalviaven la seva presència a les exposicions de Londres, Viena, Filadèlfia i Mèxic i eren proveïdors de cases editorials molt conegudes a l'època com Miralles, Paluzie, Muntaner i Simó, que en consumien en grans quantitats.

Al 1910 en Miquel Vila comprava el molí de can Coca, on es produïa

paper d'embalatge, i al 1921 Rafel Torras adquiria el molí Fondo, que es va convertir en la primera gran factoria paperera. Hi treballaven prop de 170 homes i 68 dones. Elles eren les encarregades d'escollir els draps i d'aparellar el paper.

Durant la segona meitat del segle XX el molí Fondo, can Vila i la Torres van ser les tres grans factories papereres del poble. En la dècada dels seixanta la població es va incrementar de forma notable gràcies a aquesta indústria. Prop de 500 persones es van establir a Sant

Joan. El sector Cisteller, per exemple, va néixer gràcies als nouvinguts. Molts veïns es van traslladar d'Argelaguer a Sant Joan quan els propietaris de la Torras van adquirir una factoria del petit poble garrotxí però la van tancar i el personal que hi treballava va passar a formar part de la plantilla de Sant Joan. La gran majoria d'empleats van optar també per canviar d'habitatge i establir-se allà on treballarien. Avui a Sant Joan només hi resta la Torras, d'on surten diàriament 410 tones de paper. El seu consum energètic supera el de tot el municipi 📍

Aspecte actual del molí Fondo. El seu estat és ruïnós, però encara s'hi pot trobar alguna peça interessant de l'època.

DOSSIER OFICIS

Pastor per vocació i tradició

QUAN TENIA 12 ANYS, EN JOSEP CANALIAS DE SANTA PAU JA VA COMENÇAR A TREBALLAR AMB ELS RAMATS, RECOLLINT UNA HERÈNCIA DEL SEU PARE I DEL SEU AVI

Tura Soler > TEXT I FOTOGRAFIA

El seu avi era pastor d'ovelles i el seu pare també. Des de petit, en Josep Canalias es belluga enmig del ramat. Va provar de treballar en una empresa de transports d'Olot descarregant embalums, però no hi va durar ni un dia. D'electricista, hi va durar un xic més: un mes aproximadament i la feina no li desagradava, però va tornar a la feina de pastor, que no canviaria per cap altra. Les ovelles són la seva passió.

Quan només tenia 12 anys ja feia la transhumància des de Santa Pau fins a les pastures de Fogonella i Miquelet, a Ogassa. Marxaven per Sant Joan i per Sant Miquel tornaven. Eren dos dies de ruta a través del camí ramader de Riudaura o el de Bianya. «Quan tot just érem a les Basse des (una masia situada a poc més d'un quilòmetre de casa seva, l'Aulet), ja preguntava quan paràvem a esmorzar», recorda en Josep. Però aquell nen aguantava

tot el trajecte. Solien passar una nit a ca la Pineda de Bianya i sempre anava escoltant les indicacions del seu pare o el seu veí, en Terrada, que també el va alligonar en l'art de comandar un ramat. Cosa que ara, als seus 52 anys,

fa amb domini i a gust. Actualment té un ramat de 250 caps, comptant-hi ovelles, la gran majoria, i cabres. Cada dia, a partir de les dues de la tarda, agafa el gaiato i els gossos i se'n va a fer pasturar el ramat. És una feina

aparentment relaxada però no s'hi val a despistar-se. Mentre el ramat pastura —s'hi estan fins a entrada de fosc— el pastor es fixa en l'evolució dels animals. Ni escolta la ràdio, ni llegeix, ni res. Com a molt, ara que la tecnologia ho permet, a través del mòbil, negocia amb el carnisser o fa tràmits diversos per aprofitar el temps. S'ha d'estar atent i vigilar contínuament. No s'hi val a badar, i tot i que a la Garrotxa ja no hi ha llops que assetgin, hi ha altres perills. En Josep ho sap bé. Un petit descuit un dia que pasturaven als camps de can Biel, als Arcs de Santa Pau, li va suposar un disgust. El gos va empaitar les ovelles que es volien esgarriar i un grup van travessar la carretera de

Del pessebre vivent a la tele

Un bon gos és el millor company de feina. I millor un, de sol, que no pas més d'un, explica en Josep Canalias, que reconeix que ell, però, no ha estat mai un bon ensinistrador de gossos. «Els gossos els has de saber ensenyar i per a aquesta tasca jo no he sigut mai bo», explica. Per això tampoc no s'ha aventurat mai a anar als típics concursos de gossos d'atura on pastors i gossos fan demostracions del seu domini dels ramats. Però sí que ha participat en altres espectacles amb el ramat i els gossos. Durant 11 anys, en Josep i el seu ramat van ser figures estel·lars del pessebre vivent de Santa Pau. L'experiència era molt satisfactòria sobretot per l'àpat, al voltant del foc dels pastors, després de la sessió. I l'any passat en Josep, el ramat i el gos van ser fitxats per un paper cinematogràfic: la sèrie de televisió *Serrallonga*, que es va enregistrar a Santa Pau. Aquesta vegada, l'experiència no va ser gaire grata, tot i que el pastor va cobrar 300 euros pel seu paper. La sessió de maquillatge va ser dura, el vestuari —amb calces curtes—, li va fer passar molt de fred i el resultat de la transformació va ser tan espectacular que ni el gos no coneixia l'amo i va tenir feina per fer-lo creure

Mieres. Un cotxe va sortir de cop d'un revolt i va envestir el bestiar. El pastor va poder veure una ovella que sortia volant i queia immòbil a l'asfalt i una altra rodolava ensangonada per terra. Les ovelles van sobreviure de miracle, el conductor va resultar il·lès i el cotxe, un xic abonyegat. Però el petit bony va resultar car ja que l'amo va aprofitar el sinistre per pintar de nou tot el vehicle i al final la reparació va costar 800 euros, que va haver de pagar l'assegurança, indispensable de disposar quan es té bestiar.

Fent de pastor, diu en Josep, es guanya poc però es viu bé. «No fas gaires diners però vius tranquil i, de fet, tampoc no et queda gaire temps

per gastar», afirma irònic el pastor, que aventura que si els preus haguessin pujat progressivament com el nivell de la vida, ara es farien diners fent de pastor. Però la cosa no ha anat així i fa trenta anys el pastor venia els xais a 700 o 800 pessetes el quilo i l'any passat, per exemple, en van haver de vendre a només 3 euros. En Josep es conformaria que el preu no baixés dels sis euros. «El pinso cada cop és més car i el xai està al mateix preu. Aquí el que fa el negoci sempre és el carnisser, que d'un xai en fa dos», lamenta. Per això, en vista d'aquest panorama, la majoria dels pastors tenen sort de les subvencions, que, tot i no ser esplèndides, ajuden. Però

l'administració ajuda per un costat i escanya per l'altre. Els controls sanitaris i veterinaris cada cop són més exhaustius i martiritzen en Josep amb la col·locació de cròtals a les orelles i xips a la panxa dels animals. En Josep aventura que, tant de control, es farà insuportable i alguns pastors abandonaran els ramats. Ell no. No vol fer res més. Les ovelles són la seva passió. «Jo em moriré amb les ovelles», diu tot lamentant que la tradició que s'ha mantingut durant tres generacions a la seva família s'acabi amb ell ja que el seu únic fill, en Quim, tot i que li agrada viure de la terra, no vol treballar amb el ramat 🐑.

En Josep Canalias, amb el gos i el ramat, pasturant als prats de can Biel, a la zona dels Arcs de Santa Pau.

M5

Sardanes a la plaça de la Llibertat de Besalú.

ANY: SENSE DATA
AUTOR: DESCONEGUT
PROCEDÈNCIA: ARXIU D'IMATGES
DE BESALÚ. FONS GABRIEL PONS

M6

La plaça Major de Banyoles, des de finals del segle XIX, va esdevenir l'indret predominant on es feien, sardanes, balls, danses, concerts, serenates i balls de *caballins i Cap-grossos*, durant la Festa de Sant Martírià. També en aquesta plaça, a la seu de les diverses entitats existents (com la Lliga de Defensa de l'Agricultura, Indústria i Comerç de Banyoles i Comarca, el Foment de Cultura i Sport, l'Ateneu Republicà o el *Círculo de Católicos*), es desenvoluparen, a més a més, vetllades literàries i musicals, teatre, cinema, balls i concerts. El 1907, s'hi va fer el primer concurs de sardanistes i, des de la dècada dels anys deu del segle XX, pràcticament cada any s'hi celebrava un concurs de sardanistes. L'últim va ser el 1924, durant la dictadura del general Miguel Primo de Rivera; després es varen interrompre i es va haver d'esperar fins a la proclamació de la Segona República per reiniciar-los. La fotografia correspon al concurs de sardanes a la plaça Major de l'octubre de 1911 (les festes eren del 23 al 26 d'octubre) i la plaça estava adornada amb fanalets.

ANY: 1911
AUTOR: DESCONEGUT
PROCEDÈNCIA: FONS D'IMATGES DE L'AJUNTAMENT DE BANYOLES
TEXT PEU DE FOTO: JOSEP GRABULEDA, ARXIVER MUNICIPAL DE BANYOLES

PATRIMONI

PATRIMONI ETNOLOGIA

El pont de Sant Andreu del Terri [pàg. 70-71]

GUERAU PALMADA [Banyoles, 1974. Historiador de l'art]

PATRIMONI ARQUITECTURA

El Callís de Bianya [pàg. 72-73]

JOAN SALA [Olot, 1949. Professor d'ensenyament secundari]

PATRIMONI ARQUEOLOGIA

La vil·la de Vilauba de Camós [pàg. 74-75]

PERE CASTANYER [Sant Privat d'en Bas, 1961. Doctor en història antiga]. JOAQUIM TREMOLEDA [Lladó, 1962. Doctor en història antiga]

PATRIMONI HISTÒRIA

Guerra del Francès a Banyoles [pàg. 76-77]

JOSEP GRABULEDA [Banyoles, 1962. Historiador i arxiver]. MIQUEL RUSTULLET [Banyoles, 1945. Tècnic de Cultura del Consell Comarcal del Pla de l'Estany]

PATRIMONI NISSAGUES

Els Trincheria d'Olot [pàg. 78-79]

ANTONI MAYANS [Vall de Bianya, 1958. Arxiver]. XAVIER PUIGVERT [Olot, 1966. Arxiver]

PATRIMONI LLENGUA

Els 'keds' i altres calçats garrotxins [pàg. 80-81]

JOAQUIM MONTURIOL [Olot, 1967. Filòleg]. ELOI DOMÍNGUEZ [Sabadell, 1976. Filòleg]

PATRIMONI MÚSICA POPULAR

Les cançons d'en Surracans [pàg. 82-83]

JOSEP GARCÍA [Sant Esteve d'en Bas, 1969. Músic i mestre especialista de música a Educació Infantil i Primària]

PATRIMONI AIGUA

El rec Major de Banyoles [pàg. 84-85]

JOAN ANTON ABELLAN [Barcelona, 1955. Historiador local]

PATRIMONI FAUNA

Les discretes nàiades [pàg. 86-87]

EMILI BASSOLS [Olot, 1965. Biòleg]

PATRIMONI FLORA

Esclat del bosc humit [pàg. 88-89]

CARLES FEO [Banyoles, 1975. Biòleg]. MIQUEL CAMPOS [Olot, 1969. Biòleg]

PATRIMONI PLANTES I REMEIS

El saüc [pàg. 90-91]

ESTER SALA [Olot, 1973. Farmacèutica]

PATRIMONI LLENGUA // Joaquim Monturiol i Eloi Domínguez > TEXT // Joan Oller i Salvador Comalat > FOTOGRAFIA

Els 'keds' i altres calçats garrotxins

A la Garrotxa es manté la forma 'keds' per anomenar les sabates esportives, el calçat que a la majoria dels territoris de parla catalana es coneix generalment com a vambes

Una de les riqueses d'una cultura és, sens dubte, la seva llengua, que és el reflex de la manera d'interpretar i de veure la relació entre una comunitat lingüística i el seu entorn. El català, com la majoria de llengües, compta amb dialectes, subdialectes i parlars. La riquesa d'una cultura s'expressa a través de la seva llengua i, més concretament, a través dels seus parlars. De fet, és la suma dels diferents parlars el que configura l'existència d'una llengua.

La Garrotxa, per sort, igual que altres comarques, ha conservat una gran riquesa lingüística, probablement per l'aïllament físic que ha patit al llarg dels segles. Això ha fet que es mantinguessin fins als nostres dies uns trets fonètics, semàntics i morfològics diferenciats d'altres zones del domini lingüístic català.

Per una banda, trobem alguns mots en procés de regressió perquè les activitats que designaven o amb les quals estaven relacionats també han patit aquest mateix procés de desaparició. En aquest grup hi podríem incloure els que tenen a veure amb el model tradicional de vida rural directament relacionada amb una economia gairebé de subsistència. Per altra banda, també hi ha un

altre grup de paraules i trets distintius que, tot i no estar relacionats amb aquest model de vida tradicional que hem esmentat, s'han anat perdent o modificant. Aquest canvi es produeix fruit de l'homogeneïtzació del model de llengua (influència dels mitjans de comunicació) i també per l'accés generalitzat de la població a l'escolarització en català.

Malgrat aquesta tendència homogeneïtzadora, s'han conservat diverses expressions i mots que són característics d'aquesta zona concreta. En l'àmbit del calçat, en el parlar de la Garrotxa hi resta un vocabulari propi amb diferents graus d'ús. Mentre que alguns d'aquests mots es mantenen ben vius en la majoria de parlants, d'altres s'han anat reduint als de més edat.

Unes sabatilles de molt d'èxit. Segurament, *ked* és un dels mots més característics del parlar d'aquesta comarca.

En aquest cas, no es tracta d'una herència del passat sinó gairebé d'un neologisme, incorporat fa només unes quantes dècades. De fet, cal explicar que el mot *ked*, a la comarca pronunciat *kec*, prové d'una marca de sabatilles esportives que es va

comercialitzar de manera general en aquesta zona. A partir de 1916, l'empresa nord-americana Keds va posar al mercat unes sabatilles esportives amb una sola de goma que van tenir molt d'èxit. Als anys 60 del segle passat, quan la pràctica de l'esport es va anar generalitzant entre la població, aquella marca nord-americana va esdevenir pràcticament l'única de sabatilles esportives que es podia trobar a les botigues de la zona. El fenomen comercial va facilitar que el nom s'integrés a la parla quotidiana, fins al punt que va acabar per designar el calçat esportiu en general.

Aquest mateix procés es devia donar a les comarques de Lleida, on actualment també s'ha mantingut el referent del *ked*. La diferència entre el parlar garrotxí i el d'aquelles comarques és la fonètica. Així, mentre que a la comarca d'Olot el *ked* es pronuncia amb el so de -k final (*kec*), allà el pronuncien amb -t final (*ket*).

Curiosament, a altres comarques s'usa, de forma bastant general, el mot *vamba*, que prové d'una altra marca mítica: Wamba. L'any 1934 l'empresa de pneumàtics Pirelli s'instal·la a l'estat Espanyol i crea la marca de calçat esportiu Wamba, la difusió de la qual es produeix de manera simultània a Keds.

Un altre mot a comentar és *xiruca*, provinent de la marca garrotxina Chiruca, que ha servit durant dècades

L'ús de les *catiüques* es va perdent a poc a poc.

per designar un calçat de muntanya. Els germans Lluís i Joan Fontfreda, juntament amb la seva mare, Mercè Castanyer, van fundar la fàbrica d'aquest calçat tan popular a Tortellà (Alta Garrotxa). L'eminent filòleg Joan Coromines –usuari habitual de les xiruques– intenta cercar l'etimologia d'aquest mot proposant un possible origen navarrès de la paraula, que posteriorment hauria passat al basc.

La fàbrica Chiruca es va tancar als anys 80 del segle passat i l'any 1987 l'empresa Calzados FAL, de la Rioja, adquirí la marca i la relançà, amb èxit, al mercat amb dissenys més actuals.

Avui, és una de les marques de calçat de muntanya de més prestigi i se segueix comercialitzant amb el nom original Chiruca, nascut a Tortellà.

Altres calçats garrotxins. A la Garrotxa s'han donat altres singularitats de la parla relacionades amb el calçat, com ara els mots *xabocs* i *catiïsquies*.

Els *xabocs* eren una mena d'esclops de fusta que s'utilitzaven per a fer aquelles feines més brutes del camp i de la vida a pagès. Solien tenir uns petits tacs de ferro o fusta per evitar les relliscades. Per extensió, van passar a designar qualsevol calçat

vell o desgastat que es feia servir per treballar.

Les *catiïsquies* són unes botes d'aigua per a la pluja, de goma, generalment negra, que arriben sota el genoll. Avui, ja no només s'està perdent el mot, sinó que també està en desús el calçat en si. És cada vegada menys habitual veure gent amb *catiïsquies* pel carrer quan plou. També és cert que plou molt menys que anys enrere. L'origen del mot sembla que és rus. En català no apareix en cap diccionari, però sí en castellà. Prové del nom de persona Katjusca, que és una forma afectiva del nom Caterina en rus 🇷🇺.

Les mestresses de can Baldiret d'Olot,
una de les espardenyereries més populars
de la ciutat.

PATRIMONI FAUNA // Emili Bassols > TEXT I FOTOGRAFIA

Les discretes nàiades

Si no hi posa remei ningú, les discretes nàiades o musclos de riu, com se les anomena vulgarment, desapareixeran d'aquí a pocs anys dels nostres rius

En la mitologia grega, les nàiades eren nimfes, éssers femenins de sinuoses siluetes i misteriosa bellesa, encarregades de protegir les gorgues de rius i rierols. Justament d'elles van prendre el nom les protagonistes d'aquesta primera nota faunística: les nàiades, uns mol·luscs bivalves d'aigua dolça extremadament amenaçats.

En les nàiades, més que en cap altra espècie d'ambients fluvials, es dona una combinació perillosa: d'una banda, un alt grau d'amenaça i, de l'altra, un desconeixement important. Per tant, el marge d'implicació en la seva conservació que cal esperar s'insinua estret. Diria que poca gent coneix les nàiades. Les persones que m'han indicat llocs on n'hi havia hagut, o bé tenien una certa edat o bé, com en Ramon Cros de Sant Feliu de Pallerols, durant la seva joventut havien passat hores i hores als rius i torrents, ja fos banyant-se, pescant o simplement jugant en les seves ribes. Alguns, fins i tot, m'han comentat que les havien tastat però que el gust fangós i gens saborós, ben diferent del dels seus parents marins, no convidava a repetir l'experiència. També han estat animes les converses mantingudes amb altres naturalistes sobre si les valves d'unes nàiades que havien descobert entre la

sorra i els còdols d'una platja fluvial corresponien a una o altra espècie. Intueixo que la resta de gent, si és que ha vist alguna nàiade, deu haver estat a través dels vidres del televisor o d'algun aquari instal·lat amb finalitats presumptament pedagògiques.

La sistemàtica del grup dels unionoides (res a veure amb el partit democratacristià català), al qual pertanyen les nàiades, és complicada. Això fa que sigui difícil dir amb exactitud quantes espècies o subespècies hi ha a Catalunya. En principi són quatre, totes elles protegides, però caldrien estudis taxonòmics i moleculars més rigorosos per aclarir aquest aspecte. Per tant, qualsevol determinació que es pugui fer, fixant-se només en caràcters de la conquilla, s'ha d'agafar amb pinces.

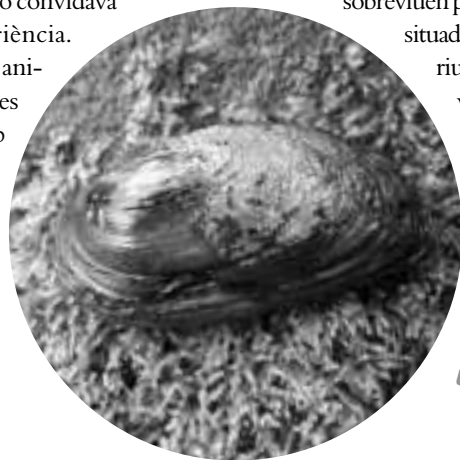
L'espècie que té l'honor d'inaugurar aquesta secció és la nàiade *Unio aleroni*. Segons el malacòleg Cristian R. Altaba, un dels principals experts en aquest grup, la seva àrea de distribució original se situava entre les conques de la Tet i de la Tordera. Avui, en canvi, només en sobreviuen petites poblacions

situades en els trams de riu més ben conservats, en canals o sota la protecció de molins per on encara circula aigua. La població més gran coneguda

es troba al riu Ser, a pocs quilòmetres de la seva confluència amb el Fluvià, a la comarca del Pla de l'Estany. Cal dir que des del 1993 l'espècie *Unio aleroni* és objecte d'un programa de recuperació per part del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa gràcies al qual s'ha pogut aprofundir en la seva biologia i conservar-ne algunes poblacions.

Les nàiades són uns animals extremadament discrets, fins i tot diria, sense intenció de faltar-los al respecte, que són rabiosament avorrits. Viuen submergides en rius rics en nutrients, mig enterrades entre els sediments fluvials i, quan és possible, arrecerades entre les arrels dels arbres de ribera que les protegeixen de les fortes avingudes. Com que es passen la vida filtrant l'aigua per aprofitar el plàncton, el seu aliment bàsic, desenvolupen un paper ecològic clau en l'ecosistema fluvial atès que contribueixen enormement a la funció d'autodepuració dels rius.

Un cicle vital molt singular. El període reproductiu s'inicia quan comença a pujar la temperatura de l'aigua. Llavors, els mascles alliberen espermatozous que són captats pels sifons inhalants de les femelles. A partir de finals de març, les femelles gràvides alliberen uns filaments enganxosos carregats de milers de petites larves anomenades *gloquidis* que tenen un objectiu concret: fixar-se als arcs branquials dels peixos. Les espècies de peixos preferides són els barbs (*Barbus*

Una nàiade
Unio aleroni.

meridionalis) i les bagres (*Squalius cephalus*), però això dependrà de la composició piscícola d'aquell indret. Passats entre un i dos mesos, les larves, un cop modificada la seva morfologia externa i transformades en nàiades juvenils, decideixen que ja n'hi ha prou de viatjar de gorra i es deixen caure al fons del riu esperant trobar un indret prou segur, amb sediments de bona qualitat, on passar la resta de la seva vida. Aquí s'acaba l'arrau-xada etapa juvenil i, com aquell que es penedeix dels seus actes, inicia un període de monòtona reclusió enclaustrada entre sorres i llims. El comptatge dels anells de creixement de les valves, en el marc dels estudis fets d'aquesta espècie, han permès situar la longevitat d'*Unio aleroni* al voltant dels 30 anys.

Les nàiades havien estat comunes en la majoria dels rius de la Garrotxa i comarques veïnes, fins i tot als recs de desguàs de l'estany de Banyoles han estat citades espècies endèmiques, però la contaminació i les transformacions morfològiques dels rius han castigat

greument les seves poblacions.

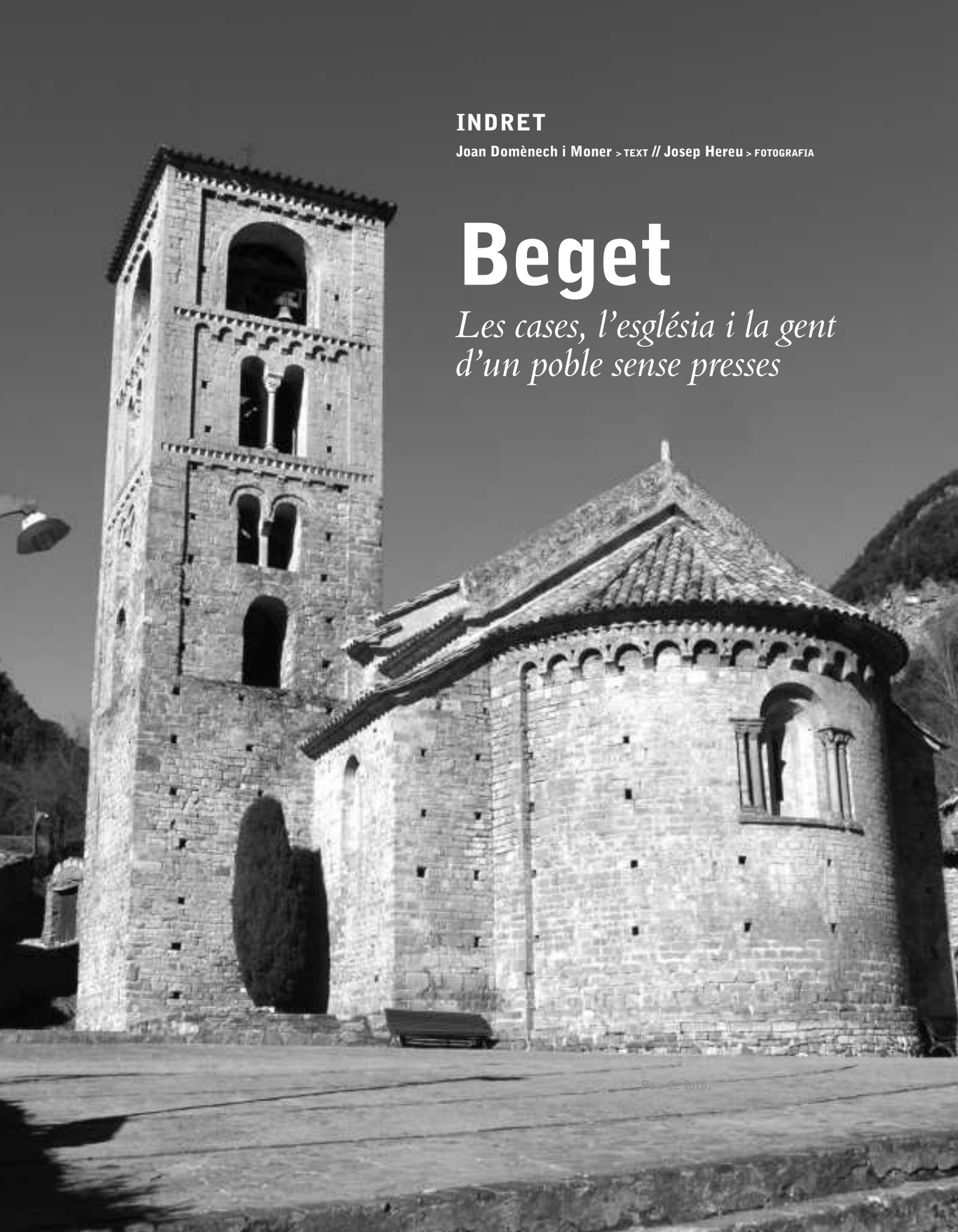
Les nàiades representen el paradigma d'un riu en bon estat ecològic ja que per viure necessiten: cabal continu, aigües netes, un sediment sense presència de contaminants, peixos, un bosc de ribera que protegeixi els marges de les avingudes... en definitiva, el riu que tots imaginem i voldríem.

L'anunci, certament catastrofista, amb què subtitulàvem i arrencàvem

aquesta secció està motivat per la urgència i la necessitat d'actuar. Els darrers treballs realitzats confirmen la desaparició d'algunes poblacions d'*Unio aleroni* i detecten la dificultat que tenen altres per aconseguir que els individus que les integren arribin a reproduir-se. I és que el futur de les nàiades va lligat, indistricablement, al dels rius i rieres. Hem tardat 30 anys a millorar la qualitat de les aigües dels nostres rius, i resulta que ara ens enfrontem a un repte encara més gran: aconseguir, vés per on, que hi circuli aigua.

Tinc entès que l'essència de les legendàries nimfes anava lligada a l'aigua on vivien, de forma que quan el riu o rierol s'assecava, elles morien. Exactament el mateix que els passa a les nostres nàiades. Encara que puguem considerar aquestes últimes inexpressives, avorrides o poc mediàtiques, tenim un cert compromís envers la seva conservació. Per qüestions de responsabilitat ètica, respecte i benefici propi, però també per mantenir el misteri de la seva discreta presència 🐚

El riu Fluvià abans d'arribar a la ciutat d'Olot. La presència de nàiades va lligada a trams de riu en bon estat ecològic.

INDRET

Joan Domènech i Moner > TEXT // Josep Hereu > FOTOGRAFIA

Beget

*Les cases, l'església i la gent
d'un poble sense presses*

Pau de foto.

A Beget s'hi pot anar per l'autovia que va a Olot, deixant-la a Castellfollit i trencant cap a Oix. A partir d'aquí es va agafant altura per bona carretera recentment estrenada, sense precipicis pròxims ni esglais innecessaris i envoltat d'un paisatge esplèndid que acaba en una baixada plàcida. També s'hi pot anar, però, des del Ripollès. Quan hom davalla en cotxe cap a Beget venint de Camprodon i passa Rocabruna –els nadius en dirien *Camburdon* i *Rocapruna*, respectivament– i, de cop, es troba encinglerat a la capçalera de la vall, a una altura que impressiona i hom contempla com la carretera, oberta tot just el 1963, baixa serpentejant i ressegueix la fondalada, saltant de solanes a baguenys, per poc coneixement que tingui del terror i de la seva història, s'imagina de seguida els vells camins de bast per on trescaven els matxos que traginaven el carbó i altres mercaderies en l'època florent de Beget i per on havien de pujar i baixar, per tant, no solament els animals sinó també les persones. Déu n'hi do del cop de coll, quan tocava anar per amunt.

L'Alta Garrotxa, dura i esquerpa, compagina alhora dificultat i bellesa. El canvi de paisatge –en deixar la part alta i davallar– ens deixa a mà esquerra el tossal del castell de Rocabruna, amb tot un conjunt de petites coves en el cingle sobre el qual s'assenta. Contenen que des d'una, fa anys, l'avi Janot va veure escapar cap a França el capitost carlí Savalls.

La Majestat. Així que es té Beget a l'abast, la primera visió impactant és la del temple romànic del segle XII –amb la base del campanar del segle XI–. Podeu deixar el vehicle en un ampli aparcament habilitat abans d'entrar al poble i atansar-vos cap a la plaça de l'església, espai que ocupava l'antic cementiri traslladat a la plana en temps de la Guerra Civil. Passareu davant de can Joanic, una antiga masia de teulada a dos vessants, avui convertida en el bar restaurant can Pep. Si abans de baixar heu escoltat els consells d'algun entès o n'heu llegit algun fullet explicatiu, tindreu interès a visitar de seguida el temple, conèixer la talla esplèndida de la Majestat (s. XII), el retaule gòtic de la Mare de Déu de la Salut, d'alabastre (segle XIV), l'altar major barroc (1682) amb el descomunal Sant Cristòfor que el presideix, l'antiga pica baptismal d'immersió (s. XII), les altres piques rectangulars, també de pedra, per guardar l'oli, l'espectacular calaixera del 1766... L'església és un petit museu. No trigareu a trobar el qui us hi faciliti l'entrada. Assegut en un dels bancs de la plaça, si és havent dinat, o en el llindar de la porta mateix, a l'ombra, si és a l'estiu, quan pica el sol, trobareu

en Jan. En Joan Coma Puigmal –que aquest és el seu nom sencer– és el qui obre, ensenya, vigila i tanca l'església, feina que havia fet anys i panys la Maria de cal Sabater, que vivia a la mateixa plaça, davant per davant, i que es passava el dia pujant i baixant de casa a l'església

i de l'església a casa a vegades per res, només per la il·lusió de fer un servei o donar a conèixer un tresor amagat. Actualment, els responsables eclesiàstics han creat un tiquet d'accés a l'interior per quan no és hora de culte, que requereix una mòdica aportació al manteniment i d'aquesta manera tothom ha de respondre de forma igual. En Joan en té cura i, alhora, facilita als visitants un fullet amb la informació deguda. En Joan i en Cinto –Jacint Molas, l'últim flequer–, eterns solters, són els únics homes que habiten al barri de la plaça. La Quimeta de can Noell, que ben sovint es trobaria sola a la seva casa del començament del carrer, prou que se'n refia. Fa poc temps que va morir en Peret, el seu marit –Pere Cle–, antic peó i barber, que en els darrers temps donava conversa a tots els visitants que arribaven, recolzat a l'escala de pedra que dona accés a la casa d'en Cinto, al costat de la seva. Hom no sabia si els graons s'havien fet adaptats al cos d'en Peret o si en Peret s'hi adaptava tan bé que formaven un tot indestruïble. Sempre tenia coses interessants per explicar. A Beget hi ha més d'una casa que té escala d'accés a l'habitatge, situat al primer pis. I és que als baixos, abans,

A la plana de l'esquerra, l'església de Sant Cristòfor, vista per la banda de l'absis. A dalt, la cèlebre Majestat, tresor de Beget.

PROPERA OBERTURA

de noves infraestructures
que augmentaran la quantitat
i la qualitat
de l'aigua a Catalunya.

L'enemic és gran.

Per això estem posant tots els mitjans per combatre'l. A partir de l'any 2009, Catalunya disposarà de 180 hm³/any d'aigua addicional, provinents de la dessalinització, de la descontaminació d'aigües subterrànies, de la reutilització i de l'eficiència en l'ús. Però el teu esforç continua sent necessari.

Ens segueixes ajudant? Junts podem fer front a la sequera.

Agència Catalana
de l'Aigua

Generalitat
de Catalunya